

SOLTÉSZ MÁRTON

A „magyar Provence” kettős öröksége

KÖZELÍTÉSEK A CSOÓRI–KIRÁLY-VONALHOZ

„Azok közé a magyarok közé tartoztam, akik népüket bomló, veszendő népek érezték.”
(Illyés Gyula, 1956. október 31.)¹

„A fegyvert le nem rakók közé tartozom. El kell viselnem tehát sorsomat. Szeretném, ha lenne hozzá erőm.”
(Király István, 1989. május 28.)²

Emlékszem, Csoóri Sándor temetéséről hazafelé jövet Bertha Zoli barátom Illyés 1983. áprilisi búcsúztatását mesélte. Feleltképp előadtam: épp a minap szerkesztettem-jegyzeteltem Király István naplójának vonatkozó szakaszát. S mint oly sokan, Király is leírta, amit most Zoli hangsúlyoz: Illyés temetése a maga korában társadalmi tiltakozássá nőtt. Hogy aztán az a bizonyos *Szózat*-éneklés a végén vajon valóban spontán gesztus volt-e, amint azt ősz mesterem állítja, a Király-szöveg nem erősíti meg – igaz, meg sem cáfolja. De hogy a népi írók elkötelezettjének lelke mélyéig hatoló élmény volt a nemzeti sors e keserédes époszáinak nagy, közös megszólaltatása, az feketén-fehéren ott áll a napló lapjain. És persze ott vonul, ott sűrög-forog, szervezkedik az Illyés-temetés Király-narratívájában Juhász Ferenc és Fekete Gyula mellett a pályája csúcsához közelítő Csoóri Sándor is, a *Haza a magasban* költőjének választott utódja,³ kinek minapi temetésén – Tornai József után, s Kósa Ferenc előtt – Illyés Mária mondott búcsúztatót.⁴

Itt jut eszembe: vajon az egykori barát és harcostárs, Konrád György eljött-e? Ott volt-e? Nem komiszkodásból, nem is provokatív éllel kérdezem, hiszen olvastam szép nekrológiát az ÉS-ben⁵ – inkább csak abbéli reménnyel telve, hogy a világ rendje, a nemzet lelkének, megbomlott identitásának békéje, az irodalom felbillent belső egyensúlya végre helyreáll. Nem

¹ ILLYÉS Gyula, *Atlantisz sorsára jutottunk: Naplójegyzetek 1956–1957*, szerk. ILLYÉS Mária, HORVÁTH István, Bp., Magyar Művészeti Akadémia – Magyar Szemle, 2016, 33.

² KIRÁLY István, *Napló 1956–1989*, szerk. SOLTÉSZ Márton, s. a. r., jegyz., KATONA Ferenc, SOLTÉSZ Márton, TÓTH Tünde, ford. KATONA Ferenc, bev. KIRÁLY Júlia, KIRÁLY Katalin, SOLTÉSZ Márton, utószó BABUS Antal, Bp., Magvető Kiadó, 2017 (Tények és Tanúk), in print.

³ Lásd erről: PÁLFY G. István, *Kapitány! Vezényszót! Merre ezután?*, Tiszatáj, 1983/6., 10–11.

⁴ Csoóri Sándort 2016. szeptember 21-én helyezték örök nyugalomra az Óbudai Temetőben. Tornai József és Kósa Ferenc sírbeszédét a Hírel 2016/11., Illyés Máriaét a Magyar Szemle 2016/9–10. száma közölte.

⁵ „Sanyikám, örömmel tudósítalak arról, hogy a Túlvilág Zrt. Igazgatósága megértően válaszolt kérésre: a mennyei ebédlő kerekasztalánál egymás közelségében étkezhetünk.” – KONRÁD György, *Három villanás: Csoóri Sándor (1930–2016)*, Élet és Irodalom, 2016. szeptember 16., 9.

kerülgetem tovább: a *Nappali hold*ról van szó. A huszadik századi irodalom egyik legszebb esszéjéről, melynek megjelenése ugyanakkor mégis betagozódott legnagyobb nemzeti tragédiánk sorába. Csalog Zsolt 1985-ben még megküldte a *Parasztregény* kongeniálissá bővített második kiadását Csoórinak, majd 1990 tavaszán ő is megtagadta írótlársát – dühödtlen követelvén Jókai Annától, az Írószövetség akkori elnökétől a dicstelen szerző azonnali kizárását, fölfüggesztését. Nem tagadom meg Zsoltról írott könyvem vonatkozó kitételét, hiszen ma sem gondolom másként: „maga is letette [ezzel] névjegyét az új, szabadnak és demokratikusnak hazudott kultúra asztalára”.⁶

*

E percben pedig már itt fekszik előttem a 168 Óra friss száma, benne Lengyel László megrendült írásával (*Láttam arcodat*).⁷ Szép nekrológ, ki is vágnám, el is tenném – egyetlen mondata miatt mégsem tehetem. Egyetlen sora még e kései órán is elszomorít szimplifikáló értékelésével. Csoóri – Lengyel szerint – nem álltott kevesebbet '90 nyarán, mint hogy „a zsidóknak a holokauszt után magyarrá válni lehetetlenség, [...] nincs és nem is lehet asszimiláció”. Ismerem természetesen a szóban forgó passzust – jó pár éve forgatom magamban óvatlan mondatait. S noha itt hever íróasztalomon Kertész Imre hagyatékának vonatkozó dossziéja (benne a Magyar Hírlapban közölt kilépési nyilatkozattal,⁸ Rózsa György hurrázva gratuláló levelével⁹ stb.), tovább is azt kell higgyem: az ügy lényegében tévedéseken alapult.

Bár Csoóri óvatlan mondatai – s kivált a sajtóbotrány, mely szállóigévé emelte őket! – óhatatlan muníciót adott a szélsőjobbnek, e hatás köszönő viszonyban sincs a költő eredeti szándékával. Anélkül tehát, hogy bárkit sérteni, vagy kimondott s leírt gondolatokat, véleményeket utólag hatálytalanítani kívánnék, kimondom: bízom benne – mert életműve abszolút följogosít e bizalomra –, hogy Csoóri nem azt akarta mondani, amit szavaiból Lengyel ma is kihallani vél. A *Nappali hold* vallomásos lírai énje szerint a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak és a Vészkorszak ellehetetlenítette zsidóság és magyarság eladdig problémátlan (az Ady-Hatvány-Révész-Jászi-Ignotus-vonal által jelölt) lelki-szellemi összefonódását.¹⁰ Ami pedig, tekintetbe véve, hogy a jelzett történelmi tragédiásorozat következményeként a „fordulat éve” környékén maga a nemzet (az osztályok és országhatárok felett álló lelki-kulturális nemzet) szűnt meg létezni, bizony tény és való.¹¹ Nem a nacionális (a népi) hova-

⁶ SOLTÉSZ Márton, *Csalog Zsolt*, Bp., Argumentum Kiadó, 2015, 128.

⁷ LENGYEL László, *Láttam arcodat*, 168 Óra, 2016/38. (szeptember 22.), 49–50.

⁸ KERTÉSZ Imre, *Nem tűröm, hogy kirekesszenek: Levél az Írószövetség elnökségéhez*, Magyar Hírlap, 1990. szeptember 25., 4.

⁹ Rózsa György levele Kertész Imrének, Budapest, 1990. október 2. (A hagyaték feldolgozása folyamatban.)

¹⁰ „A Tanácsköztársasággal, a Horthy-korszakkal, de különösen a Vészkorszakkal a szellemi-lelki összeforradás lehetősége megszűnt.” – CSOÓRI Sándor, *Nappali hold*, Bp., Püski Kiadó, 1991, 225.

¹¹ A költő szavaival: „A Vészkorszak után nem azért szűnt meg az asszimiláció mindkét felet gazdagító lehetősége, mert a »mélymagyar« vagy a »mélybesenyő« Csoóri ezt sokaktól önkényesen megtagadja, hanem azért, mert a két-három koalíciós év nyűglődései után hosszú időre maga a nemzet is megszűnt. Elveszítette tudatát, ellenáll reflexeit. Ugyan mihez lehetett volna itt jó lélekkel asszimilálódni? Az internacionalizmushoz? A Párthoz? Rákosiékhoz? Az ÁVO félelmet keltő szelleméhez? Mihez? A bűnösnek nyilvánított magyar néphez?” – CSOÓRI Sándor, *A mélypont: Válasz Kertész Ákos nyílt levelére* = Uő., *Nappali hold... i. m.*, 335.

tartozás ellehetetlenüléséről volt tehát szó, „csupán” a kulturális-közösségi összetartozás csatornáinak elzáródásáról. Mely utóbbiban (keserű bizonyítéka ennek sok egyéb mellett Zimándi Pius István nemrég megjelent, 1944–45-ös naplója¹²) a sárga csillag által nem érintett többségi társadalom arcpirító arroganciájának elsődleges szerepe volt.

Mindez természetesen nem tudományos tény, pusztán magánvélemény. De hadd tegyem hozzá: hogy ki a felelős a rendszerváltás körül kialakult feszült helyzetért – a fasiszták vagy a kommunisták –, Csoóri 1990 júliusában nem foglal állást. Nem támad tehát – csupán szomorkodik és vizionál. Nem kétlem, hogy ez utóbbi terén egy kissé messzire megy; a magam részéről mégis inkább Orbán Ottóval értenék egyet, aki a Kortárs 1991. januári számában a *Nappali hold* vitájához az alábbi megjegyzést fűzte: „Csoóri Sándor természetesen nem antiszemita, nem pogromokra bujtogató igric. Nemzedékem és a kortárs költészet egyik legtisztább költője ő, jó szándékú, közérdekű gondolkodó” – noha „közreadott egy rosszul fölépített gondolatsort, fontos közügyben, érzékeny terepen hibásan érvelt”.¹³

A denunciatív gesztus azonban jellemző. Mikor Csalog-könyvem kiadója, Láng Jóska – Isten nyugosztalja – elolvasta Lengyel Péter fülszövegtervét, elszörnyülködve hívott fel. „Minek egy ajánlóba ez a vitázó mondat a Csalog-Csurka-levélváltás kapcsán?” Elmosolyodtam. Péter ugyanis, párszáz leütéses offrant-jában külön bekezdést szentelvé a kérdésnek, leszögezte: „Világlatásom a szerzőétől eltérő. Azt a következtetését például, mely Zsoltot a szélsőjobboldalivá torzult egykori írónak szinte ikertestvéreként mutatja be, tiszta lelkiismerettel nem hagyhatom szó nélkül. Nem úgy van.” (Én persze még véletlenül sem szuggeráltam testvéri viszonyt a két író között; épp ellenkezőleg: arra próbáltam felhívni a figyelmet a Csurka-temetés kapcsán, hogy a két életpálya minden tekintetben eltérő kifutása fényében alig hinnénk, hogy egykor közös volt a cél, közös az ellenség, és baráti-kollegiális a pályatársi viszony.) Mégse húzzuk ki – mondtam Jóskának. Mégpedig azért ne, mert ez a harag, ez az eleven ellenérzés maga is dokumentum: a magyar irodalom kettészakadásának gyászos emlékműve. S én talán éppen azt szeretem ma is e fülszövegben, ami Jóskát akkor megzavarta: azt a belső küzdelmet, amely a fiatal kolléga iránt érzett baráti szeretet és a „nyilvánvalóan fasisztoid” (Németh László-i) népi vonalnak kijáró köteles ellenérzés ütközéséből fakadt. Mert ugyanakkor – s talán erre kéne a hangsúlyt fektetnünk – Péter azt is leírta könyvem szerzőjéről: „Nem fogadja el irodalmunk – s vele hazánk – kettévágását”. Ami így is van.

Egyébként, eltekintve a két írot egyidejűleg sújtó 1983-as publikációs tilalomtól, s attól, hogy a Duray-előszó¹⁴ ügyében Csoórit ért támadások miatt Csurka ki akart lépni az Írószövetségből,¹⁵ e minden vonatkozásban különböző karaktereket említeni sem lehet egy lapon. Hiszen Csurka – ékes példáit nyújtják ennek az elmúlt évek egyik legnagyobb könyvsikerének számító Réz Pál-memoár Csurka-vonatkozásai¹⁶ – a rendszerváltozásként csúfolt káosz

¹² Különösen szégyenletes Zimándi Pius azon igyekezete, mellyel lépten nyomon kicsinyíteni igyekszik a zsidóüldözés tragédiáját. – ZIMÁNDI Pius István, *Egy év története naplójegyzetekben (1944. március 19 – 1945. március 17.)*, kiad., bev. ESCHBACH-SZABÓ Viktória, utószó UNGVÁRY Krisztián, Bp., Magvető Kiadó, 2015 (Tények és Tanúk).

¹³ ORBÁN Ottó, *Napfogyatkozás: Rapszódia a közös jövőről*, Kortárs, 1991/1., 94.

¹⁴ CSOÓRI Sándor, *Kapaszzkodás a megmaradásért: Duray Miklós könyvének előszava* = Uo., 21–31.

¹⁵ VÖRÖS László, *Szigorúan ellenőrzött mondatok: A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986*, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2004, 159, 267.

¹⁶ RÉZ Pál, *Bokáig pezsgőben: Hangos memoár*, Bp., Magvető Kiadó, 2015 (Tények és Tanúk).

idején kétségkívül kifordult magából, míg Csoóri megmaradt annak, ami mindig is volt: magyar költőnek. A bélyeg mégis rajta maradt holtáig, s tán eztán is rajta marad – a humanista, a demokrata Csoórin az antiszemitizmus bélyege. (Hadd tegyem hozzá: nem kisebb elkeseredést okozott néhány nappal később a Magyar Hírlapban Czakó Gábor különös nekrológja Esterházyról, melyben ugyan egyszer sem írta le pályatársa nevét, e finomkodó gesztusban mégis több volt a kegyetlenség, mint a kegyelet. „Az Eszdéesz holdudvarához csatlakozott, mert ott volt a pénz, a paripa meg a fegyver, vele együtt a rádió, a tévé, a sajtó” – írja a Duna Televízió, a Hír TV és a Magyar Hírlap celebritását élvező író egykori „barátjáról”.¹⁷ Inadekvát hang ez, de főként méltatlan e történelmi pillanathoz. Czakó karcolata pont olyan kíméletlen és elhibázott, mint annak idején Papp Endre *Egy ürge lelkiismerete* című, a Csoóri-életművet az Esterházy-oeuvre ellenében kijátszó írása volt a Hitel egyik 2012-es számában.¹⁸)

*

Különben én – történetesen – Csoórit is, Esterházyt is olvasom, szeretem, s hálás vagyok a sorsnak, amiért mindkettőjükkel megadatott a személyes találkozás, a baráti ismeretség öröme. Sándor bátyám verseiről-esszéiről írtam is egyszer-kétszer, Péter a Csalog-könyv első olvasója és lelkes kritikusa volt. Igaz: én Király Istvánban sem látok patás ördögöt – jóllehet nem engem bírált, leckéztetett lázas ifjú kritikusként,¹⁹ nem engem bélyegzett renegátnak a népi írói határozat vitájában,²⁰ és nem engem zavart el tűzoltónak '56 után.²¹ Csoórral pedig kifejezetten méltányos volt. Viszonyuk, túl a kollegialitáson, a hetvenes évek elejétől-közepétől már barátinak mondható. A költő – bő négy évtizeden keresztül – küldözgette verses- és esszéköteteit Királynak,²² aki – cserébe – figyelmes levelek sorában méltatta az újabb és újabb könyvműveket. Levelezésüknek az a része, mely fönnyaradt az irodalomtörténész hagyatékában, egy atyai barátság képét tárja elénk. „Mindig jólesik a figyelem azok részéről,

¹⁷ CZAKÓ Gábor, *Egy baráti simogatás*, Magyar Hírlap, 2016. szeptember 5., 7.

¹⁸ PAPP Endre, *Egy ürge lelkiismerete*, Hitel, 2012/1., 76–85. Kötetben: P. E., *Azonos önmagával*, Bp., Nemzeti Kulturális Alapítvány – Hitel Könyvműhely, 2013, 144–161.

¹⁹ Helyszükében csupán egyetlen, azóta is emlegetett példa: KIRÁLY István, *Három regény – három kór-tűnet*, Csillag, 1948/5.

²⁰ A népi írói állásfoglalásról az MTA Irodalomtörténeti Intézetében rendezett, 1958. júliusi vitában Király „renegátoknak bélyegezte” a tervezet ellen érvelő kollégákat – köztük Czine Mihályt, Bodnár Györgyöt, Fekete Sándort, Oltványi Ambrust és Németh G. Bélát is. – *A népi írók között levő helyzet a párt állásfoglalása után: Jelentés*, Budapest, 1958. december 11., Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, O-11803/2.

²¹ Az '56 utáni időkről szólva mesélte el Király István a következő történetet: „egyszer éjszakába nyúlóan vitáztunk Karinthyéknál; ott volt Nemes Nagy, Karinthy Cini, Lengyel Balázs és én. A vita hevében Ágnes megkérdi, de hát mondja meg, mit csináljak én most, menjek el tűzoltónak? Erre rávág-tam, igen, menjen el tűzoltónak.” – *Rejtőzködő legendárium: Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből*, szerk. CSÁKI Judit, KOVÁCS Dezső, Bp., Szépirodalmi Kiadó – Szentanú Kiadó, 1990, 62.

²² A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményébe került Király-könyvtár katalógusa szerint az alábbi műveket: *Forradás* (Kósa Ferencsel), 1972.; *A félig bevallott élet*, 1982.; *A költő és a majompofa*, 1966.; *A látogató emlékei*, 1977.; *A tizedik este*, 1980.; *Breviárium*, 1988.; *Elmaradt látáalom*, 1982.; *Faltól falig*, 1969.; *Felröppen a madár*, 1954.; *Iszapeseő*, 1981.; *Jóslás a te idődről*, 1979.; *Készülődés a számadásra*, 1987.; *Kezemen zöld ág*, 1985.; *Kubai napló*, 1965.; *Második születésem*, 1967.; *Menekülés a magányból*, 1962.; *Nomád napló*, 1978.; *Párbeszéd, sötétben*, 1973.; *Tudósítás a toronyból*, 1963.; *Utazás, féllómban*, 1974.; *Várakozás a tavaszban*, 1983.

akiket az ember becsül és szeret – írja Király a *Párbeszéd, sötétben kézhezvételét követően*, 1973 júliusában. – S Te azok közé tartozol.”²³

Nemrég megjelent könyvében Pálffy G. István külön bekezdést szentelt annak méltatására, milyen páratlan érzékenységgel elemezte az idősebb pályatárs az új nemzeti költő művészetét, s ugyanakkor milyen pontosan érzékelt a közösségi ügyekben fáradó esszéistát fenyegető ideológiai veszélyeket. *Így lássa Csoóri Sándort – aki látni akarja* című kötetében Pálffy hosszan idézi Király 1979. augusztus 24-i levelét, majd hozzáteszi: „Csoóri Sándornak a »sajátjaival« történő későbbi különbségei többek között épp a népiségnek abban a felfogásában mutatkoznak, amelyre itt Király István sok mindent és sok mindenkit megelőzően hivatkozik”. „Király [...] épp arra figyelmeztetett, hogy Csoóri népisége nem a szokványnépiség. Ő mindig a »lentiekkal« tart. [...] Az a népiség, az a nemzetfelfogás, amelyet ő vall és folytat, magában hordja azt a magatartást, amit ’56 Németh Lászlója, Veres Pétere, Illyése, Tamási Áronja – különböző árnyalatokban, de egylényegűen – képviselt.”²⁴ Tegyük hozzá: a Király-életmű (az exegéta, a naplóró és a kiterjedt levelezést bonyolító tanár személye) felől tekintve nem csoda, hogy a Ragályban született, majd a „fent” és „lent” dichotómiáját művészi szintre emelő Adyról négykötetes monográfiát jegyző irodalomtörténész éppen a saját értelmezői stratégiáját is átható-meghatározó „alvéglémény”-t ragadta meg a költő-esszéista lelki-szellemi alkatában.

A „pesti professzor” egy másik, 1983. júniusi levelének fölvetései már a Csoóri-Királyviszony központi kérdése, az ellenzékiesség körül forognak. Ez volt ugyanis az a kázus, melyben a főszerkesztői értekezletet hivatalból látogató Király rendre kiállt a költőért. Mielőtt azonban a szövegre térnék, szükségesnek látszik egy rövid kitérő. A történeti források tükrében ma már nem vitás, hogy a nyolcvanas évek elejére Csoóri neve szinte teljesen összefonódott az ellenzékiességgel – Szeredi Pál kifejezését kölcsönvéve: a „nemzetépítő demokratikus ellenállás” vezéralakjává vált. Mindez persze korántsem olyan egyértelmű és problémátlan, mint amilyennek elsőre ránézésre tűnik. Hiszen nemcsak az Élet és Irodalom kritikusa, Hajdú János,²⁵ de maga Csoóri is többször, több helyütt reflektált az alkatában megbúvó költő és közéleti ember viszonyának (ha nem is összeférhetlenségére, de legalábbis) problematikus voltára. Úgy tűnik, az ellenzéki címkét sokkal inkább az ellenségkép kidolgozásán fáradozó hatalom ragasztotta a költőre. Az 1981. novemberi 2-i kommunista aktíván Jovánovics Miklós a „Csoóri-kérdést” egyenesen a „lehet-e ellenzék a szocializmusban?” kérdésével kötötte össze. Ugyanezen alkalommal Óvári Miklós leszögezte: „Aktívátéma lehetne az ellenzékiesség értelmezése is”, majd a probléma lényegére térve kifejtette: „Csoórral nincs olyan szövetség, mint volt Illyéssel, Veres Péterrel, Németh Lászlóval; példa erre Csoórinak az a törekvése, hogy az értelmiség mondja fel a kompromisszumot a hatalommal, vagy a *nemzeti* és a *szocialista* szembefordítása.”²⁶

Király következetesen vitázott e leegyszerűsítő ítéletekkel. „Nem tartja ellenzékinek [Csoórit], [hiszen] a rendszer alapjait nem kérdőjelezi meg” – jegyezte föl az aktíván elhang-

²³ Király István levele Csoóri Sándornak, Budapest, 1973. július 17., MTA KIK Kt. Ms 2187/540.

²⁴ PÁLFY G. István, *Így lássa Csoóri Sándort – aki látni akarja*, Bp., Noran Libro Kiadó, 2016, 91, 258–259.

²⁵ „Költészete és közéleti szerepvállalása két, egymással közös nevezőre nem hozható szférába távolodott” – írja Csoóriról Hajdú János. – HAJDÚ János, *Utószó egy előszóhoz*, Élet és Irodalom, 1983/37. (szeptember 16.), 3.

²⁶ VÖRÖS, I. m., 246–247. (Kiemelések tőlem – S. M.)

zott szavait Vörös László.²⁷ S ha megnézzük a költő saját nyilatkozatait, meg kell állapítanunk: azok bizony a Szovjet Irodalom főszerkesztőjének kijelentését támasztják alá. Az Írószövetség 1986. novemberi közgyűlésének jegyzőkönyve szerint Csoóri még ekkor is azt vallotta: „ha kibontakozhatott volna Magyarországon a reform – akkor bizonyos, hogy én most a reformisták között vagyok, és nem sodródom bele semmilyen ellenzékbe, illetőleg »mintha-ellenzékbe«.”²⁸ Mindezek figyelembevételével olvassuk most Királynak az *Elmaradt lázálom* című kötet felett meditatív levelét:

Mint barátod, tartozom azzal az őszinteséggel, hogy megírom: a *Senkid, barátod* című versed közléséről lebeszéltelek volna. Nem azért, mintha a vers nem lenne szép. A vers szép. S meggyőződésem: a vers, mint esztétikum, igaz. Egyszer majd eltűnnek a konkrét politikai behallások, s mindenki azt az értékigényt fogja látni, amelyet a vers hord, és az a szocializmus értékigénye. De jelenleg (főleg, mivel előzőleg külföldön közzétek), mindenféle aktuálpolitikai feszültségeknek, s a legkülönbélebb, esetleg külpolitikai belemagyarázásoknak kerül [...] gyújtópontjába. Talán ezért kellett volna gondolkodni a kötetbe való felvételén. Nagyon nehéz helyzetben, nehéz körülmények között megyünk előre. (A többség számon itt „magunkat” értem: Téged és minket, azokat, akik egy „magyar Provence-t”,²⁹ egy példának szép szocialista Magyarországot akarnak.) Ilyen körülmények között jobban kellene tán vigyázni arra, hogy napi politikai ellentétek ne állítsák szembe egymással azokat, akik történelmileg egy úton, egy cél felé mennek.³⁰

Király e baráti jovialitása azután a későbbiekben is rendre megnyilvánult. 1983-ban például, a Duray-előszó nyomán támadt vihar idején őt is fölkérték: írja meg az MSZMP KB által tervezett hivatalos kontroverziát. Az irodalomtörténész azonban – Pethő Tiborhoz hasonlóan – visszautasította a fölkérést, s csupán a *Várakozás a tavaszban* című kötet kapcsán kelt köszönőlevelében fogalmazott meg néhány óvó-védelmesítő (a *Nappali hold* körül utóbb ki-pattant botrány felől nézve keserűn aktuális) jó-tanácsot: „Egy jelentős, a magyar irodalomtörténetben rangot kivívott ember költészete ez. Éppen ezért kérlek, Sanyi, nagyon vigyázz Magadra! Te már azok közé az emberek közé tartozol (ez számomra régóta bizonyosság volt, de most, köteted után kiváltképp érzem), akik nemcsak magukért felelnek, de egy nemzetért is, kiknek mindig tudnia kell: egy nemzet is téved az ő tévedéseikkel. Nagyon kérlek, Sanyi, érezd ezt a felelősséget.”³¹

A bizalom ráadásul kölcsönös volt: Csoóri éppoly nyíltan és dacosan vállalta a hatalom soraiban ülő barátját, mint az őt. 1986-os írószövetségi kirohanásában (a Tiszatáj főszerkesztőjét, Ilia Mihályt védelmezve) is elsősorban Királyra hivatkozott, Királyba kapaszkodott.³² De túl a bizalmon, a baráti viszonyon, nem kétséges: annak a fiatal népi szárnynak, amellyel –

²⁷ *Uo.*, 246.

²⁸ *A Magyar Írók Szövetsége közgyűlése 1986. november 29–30. Jegyzőkönyv, Évszak*, 1988/1–2., 103.

²⁹ A gondolat részletes kifejtését lásd: KIRÁLY István, *Magyar Provence? Levél az ideológiáról és a történetírásról*, Napjaink, 1989/4., 4–7.

³⁰ Király István levele Csoóri Sándornak, Budapest, 1982. december 20., MTA KIK Kt. Ms 2187/545.

³¹ Király István levele Csoóri Sándornak, Budapest, 1983. június 8., MTA KIK Kt. Ms 2187/546.

³² „Itt ül Boldizsár Iván, itt ül Király István s itt ülnek mások is, akik tudják, hogy engem sokan megtámadtak: miért írtam alá egy olyan finom – már-már főhajtással felérő – levelet, amely elment az illetékes szerveknek.” – VÖRÖS, *I. m.*, 145. A Tiszatáj-ügy kapcsán a párbeszéd fölvetésére tanácskozási-tünetet jelöltek ki – ennek tagja volt Boldizsár Iván, Mezei András és Szederkényi Ervin mellett Csoóri Sándor és Király István is. Bővebben lásd: SZEREDI Pál, *Nemzeti demokratikus ellenállás a Kádárkorban 1956–1987*, Pilisszentkereszt, Barangoló Kiadó, 2015, 378.)

mint Óvári hangsúlyozta – már nem köttetett a hatalomnak olyan magánpaktuma, amilyen annak idején (többek közt éppen Király jóvoltából³³) Illyéssel és Németh Lászlóval köttetett, égető szüksége volt egy „belső” szimpatizánsra, aki legalább vezetőinek, hangadóinak legitimitását szavatolhatja. Király (egyébként nem csupán Csoóri, de Czine vonatkozásában is³⁴) tökéletesen alkalmasnak látszott erre a szerepre, noha – s erről szeretünk megfedkezni – éppen olyan alkati feszültséget indukált benne a közvetítő kettős funkciója, mint Csoóriban. Elkötelezettsége, megőrzött ambíciója mégis űzte, vitte. Vitte akkor is, amikor a Németh László Társaság elnöki posztján – melyet ugyancsak kettős szituáltsága okán vállalt el '87-ben – mind a népiek, mind a hatalom irányából növekvő bizalmatlanságot kellett tapasztalnia.³⁵

Pálffy G. István jegyezte föl a kevesek által ismert tény, mely szerint „Király István professzor rendszeresen szervezett találkozót Aczél részvételével, s ezeket népi szimpátiái alapján arra hasznosította, hogy a politikus a népi oldal Illyéséknél fiatalabb prominenseivel is vitakozhasson.”³⁶ S Király erőfeszítései nem is voltak hiábavalók, ha figyelembe vesszük Aczél 1983. szeptember 22-i kijelentését, mely szerint „Csoóri sarmőr, kedves ember, így nincs vitánk vele, s mint költővel sincs.”³⁷ Vajon, ha nincs az atyai barát bábáskodása, nem került volna Csoóri első pillanattól az Aczél által üldözött Czinével egy kalap alá? A kérdés jogos – találgatásokba bocsátkozni azonban felelőtlenség volna. Tény viszont, hogy a hatalom felé játszott közvetítői szerep mellett Király irodalmárként is vállalta Csoóri irodalom- és nemzetfelfogását. 1988 augusztusában, a Tiszatáj hasábjain megjelent, *Németh László gondolatvilága* című tanulmányában az egyik legzűrösebb honi értelmiséginek számító költő sorait-gondolatait idézte.³⁸ Nem véletlenül, hiszen ekkor – amint az 1985. június 4-i leveléből kiderül – a *Kezemben zöld ág* szerzőjét már „az egyik legigazabb nemzeti költőnek” tartotta.³⁹

³³ Lásd erről: *Király István feljegyzése az Illyés Gyulával és Németh Lászlóval folytatott megbeszéléseiről: Feljegyzés*, Budapest, 1959. június 5. = *Zárt, bizalmas számozott: Tájékoztatópolitika és cenzúra 1956–1963*, szerk. CSEH Gergő Bendegúz, KALMÁR Melinda, PÓR Edit, Bp., Osiris Kiadó, 1999, I, 139–141.

³⁴ Az Aczél által támadott Czine legfőbb védelmezője, előmenetelének, nagydoktori fokozatszerzésének motorja szintén Király István volt. Minderről azonban majd a jelenleg megjelenés előtt álló napló ad részletes fölvilágosítást.

³⁵ „Király a többletkéségének egyikét kétségkívül Németh László védelmére, »mentésére« szentelte (egész életében ezt óhajtotta tenni). Ezt le kell szögeznünk, a javára kell írunk” –hangsúlyozta Monostori Imre a Németh László Társaság első húsz évét összegző tanulmányában: *MONOSTORI Imre, Érezni lehetett az együvé tartozást: Gondolatok a Németh László Társaság első húsz évéről*, Tiszatáj, 2009/4., 69. Naplójának 1989. február 21-i bejegyzésében Király ekképp indokolta az elnöki posztról történő lemondását: »túlzottan »átpolitizált« a nevem, nem alkalmas arra, hogy összefogja a Németh László szerető embereket. Korábban szükség volt reám, kellett a nevem mint áruvédjegy. Kellott ahhoz, hogy a Társaság egyáltalán megszülethessék. Ma már erre nincs szükség. Funkcióvesztetté váltam. Használni többé nem tudok. Feltett szándékom, hogy visszalépek.» – KIRÁLY, *Napló 1956–1989... i. m.*

³⁶ PÁLFY, *I. m.*, 171.

³⁷ VÖRÖS, *I. m.*, 267.

³⁸ KIRÁLY István, *Németh László gondolatvilága*, Tiszatáj, 1988/8., 75.

³⁹ „Jól választottad meg a címet – *Kezemben zöld ág* –: valóban a reménytelenben is reményt tud adni, villantani ez a kötet, így illeszkedik be a nagy hagyománysorba: a magyar költészetbe, amelynek kezében ott volt mindig az a bizonyos »zöld ág«, talán ezért tudott átélni mindent ez a nemzet, s ezért érezlek Téged az egyik legigazabb nemzeti költőnek.” – Király István levele Csoóri Sándornak, Budapest, 1985. június 4., MTA KIK Kt. Ms 2187/547.

*

Mindezek fényében szomorú tény, hogy e különös barátság 1989-ben, Király halálával végül is megszakadt. Másfelől: talán jó is, hogy így történt; hogy a költő patrónusának nem kellett megélnie, mi valósult meg a rendszerváltozás Magyarországon a kettejük által – bizonyára más-más hangsúlyokkal, de egyforma lelkesedéssel – elképzelt-megálmodott „magyar Provence” helyett. Kíméletlen pontossággal értékelte a helyzetet egy nemrég megjelent cikkében György Péter, amikor rámutatott: „a neoliberais globális kapitalizmus restauratív ellenforradalma [...], amelyet mindközönségesen »rendszerváltás«-nak hívunk, felismerhetően különböző volt az autonóm nemzeti kultúrák tételével szemben”.⁴⁰

Csak hogy nem állhatunk meg itt. A rendszerváltozás óta ugyanis több mint egy negyedszázad telt el – s az a néhány alapvető kérdés, amely a Csoóri–Király-tengely vázlatos áttekintése során fölmerült, mintha ma is kínosan aktuális volna. Csoóri Sándor, Esterházy Péter, Juhász Ferenc, Kertész Imre és Réz Pál halála, a világméretű migráció jelensége, valamint az egyesek által diktatórikusnak tekintett, magát ugyanakkor nemzeti kormányként definiáló politikai vezetés viszonyulása a világpolitika eseményeihez nem csupán kulturális életünk térképét rajzolta át, de új fénytörésbe helyezte a népi–urbánus ellentét mellett a nemzeti és egyéni felelősség kérdését is. E traumatikus jelenségek valamennyiünket számvetésre készítetnek, s a közelmúlt történelmének átpörgetett lapjairól mindannyiszor roppant kolosszusként mered ránk a Nagy Magyar Összeférhetetlenség Emlékműve. A *Nappali hold* ügyében Csoórit följelentő Csalog, akit aztán Pető Iván a cigányprogram miatt elsőként üldöz ki az (egykor általa kezdeményezett) SZDSZ-ből; az Antall–Csoóri-kötélhúzástól hangos MDF⁴¹ helyett az SZDSZ-hez csatlakozó, mert valódi – locke-i, montesquieu-i, Stuart Mill-i – szabadelvűségről álmodó Bertha Zoli, akit még barátja, Görömbei András is félreért,⁴² s akit frakció-társa, Eörsi István köszönésre sem méltat a parlament üléstermében; a Nagy Imre újratemetése felett hóbörgő, ’56-ot utolsó leheletéig ellenforradalomként aposztrofáló Király István – aki évtizedeken át hordozza lelkében a magyarság és a világszocializmus iránti elkötelezettség kettős béklyóját...⁴³ A rendszerváltozás boszorkányszombati kavargása ez – melyet a *Kezembben zöld ág* költője már egy 1985-ös költeményében megidézi:

⁴⁰ GYÖRGY Péter, *A tágasság iskolája – egy cikk ára (Csoóri Sándor 1930–2016)*, Élet és Irodalom, 2016/51–52. (december 21.), 14.

⁴¹ Lásd erről: KISS Gy. Csaba, *Csoóri Sándor és Antall József: Első közelítés*, Hítel, 2016/11., 157–161.

⁴² Görömbei András írja Márkus Bélának és Cs. Nagy Ibolyának 1990. április 4-én a következőket: „Bertha Zoli képviselőjelölti majdnem-győzelemre állása teljesen elképeszt. Azt hiszem, óriási demagógia folyik ott. El is keserít, hogy Debrecenben az MDF nem tudott evidens jelölteket állítani, vagy nem tudta jelöltjeit megfelelően népszerűsíteni, hiszen mégis képtelenség, hogy Zoli az MDF elnökénél is jobb szavazatarányt kapott. Sokat tűnődöm rajta, hiszen ő még Picurnál [értsd: Pálffy G. István-nál] is százszor élesebb megfogalmazója volt bizonyos ellenérzéseinek, őrá rá lehetett volna fogni, hogy antiszemita és hogy kommunistaellenes. S most exkommunista és nagyon határozottan nemzetellenes törekvések képviselőjelöltje (a nemzetellenességet az SZDSZ viselt dolgaira értem természetesen).” – MÁRKUS Béla, *Feladó: Görömbei András: Levelek Helsinkiből*, Hítel, 2014/6., 125–126.

⁴³ A Király-napló vonatkozó része (a szöveg sajtó alá rendezését és jegyzetelését végző munkacsoport tudta és ellenőrzése nélkül, ebből következően számos értelemzavaró sajtóhibával) megjelent a Vasárnapi Hírek hasábjain: „Ebben benne van az ember” [Király István naplója, 1989. június 11–25.], Vasárnapi Hírek, 2017. január 7., 18–19.

Földrésznyi disznóólakat, romokat s földrésznyi
 kaszárnnyákat avatnak a nevünkben folyton.
 Felcattan az ünnepi zene mindig, de a tamburmajorok
 már derékig vérben állva csontváz-trombitásoknak
 vezényelnek. Hát mért ne pukkadozhatnánk mi is, mi
 felnőtt senkik a bordák mögött suppogó tüdőkön?
 Mért ne göcöghetnénk kéjesen, mint a
 Századvég Vidám Kocája, aki rohamsisakban ül
 egy cirkuszi selyemágyon s tapsok és lámpák fényporában
 kifent henteskésekkel csiklandoztatja magát.⁴⁴

A nyolcvanas évek pokoli fiesztahangulata, a rendszerváltozás eseményeinek bizarr sorozata a kortárs szemléelő számára persze már csak a történeti tény érdekességével szolgál. Amit viszont, ha öntudatlanul is, de saját bőrén kell érezzen, az a huszadik század második felének ambivalens lelki-szellemi öröksége. A „Csoóri–Király-vonal” a példa rá, hogy a Kádár-hű s a Kádár-ellenzéki népiek egykor ugyan mind szocializmusvágyók voltak, ma mindkét tábor (veteránjaival, elvtársaival és utódjaival együtt) mélyen rendszerváltás-szkeptikus és kapitalizmusellenes – amellet heves ellenérzéseket táplál a ’89-es eszményeket és reményeket idéző nyugati demokráciafelfogással szemben is. Mely utóbbinak – hadd tegyem sietve hozzá – egyik legnagyobb érdeme és ajándéka éppen a nyitottság, a közbeszéd terének demokratizálása volt.

De ha ezen a ponton egy pillanatra föltekintünk a magyar történelem nagykönyvből, egyvalami azért kétségkívül reményekre jogosít – és ez a valami nem más, mint a múlt megértésének, tisztázásának várva várt szabadsága. Az a tény, hogy 2017 januárjában egy 29 éves irodalomtörténész nyugodtan dolgozhat a Nobel-díjas magyar író, Kertész Imre hagyatékának rendezésén, szerkesztheti a Kossuth-díjas kommunista irodalomtörténész, Király István naplóját, kötetbe rendezheti a Tolerancia- és Pulitzer-díjas ellenzéki polihisztor, Csalog Zsolt publikálatlan műveit, s közben esszét közölhet a Nemzet Művésze-díjas Csoóri Sándor személyét övező politikai-kulturális erővonalakról a nyolcvanas évek viharait túlélő Tiszatáj hasábjain. Ha úgy nézzük – márpedig én úgy nézem –, ez azért nem kevés.

Nyitott sebemmel ott fekszem most én is azon a mezőn.
 Felhők jönnek rám és vágózó, idegen lovasok.
 Hányadik testemet tapossák újra bele
 hazai földbe? Sár, ganyé, keserű fű a számban.
 S édes hazám földjétől öklendezem.

De érzem s tudom: rám talál majd a szél,
 hajammal elszalad s holtak kezét
 érintve visszatér újra.
 S ez az érintés élni kényszerít engem minden időkbén,
 mint titkos megbízatás a gyöngéd vértanúkat.⁴⁵

⁴⁴ CSOÓRI Sándor, *Tapsok és lámpák fényporában* = Cs. S., *Kezembem zöld ág*, Bp., Magvető Kiadó, 1985, 74.

⁴⁵ CSOÓRI Sándor, *Mint titkos megbízatás* = Uo., 54.